

Asia: VN/1070/2021

Lausuntopyyntö luonnoksesta hallituksen esitykseksi laiksi sukupuolen vahvistamisesta sekä siihen liittyvien lakien muuttamisesta

Lausunnonantajan lausunto

1. Kommenttinne liittyen sukupuolen vahvistamisen edellytyksiin (1 §):

Säännöksessä esitetään, että sukupuolen juridinen vahvistaminen perustuisi hakijan omaan selvitykseen. Edellytyksiä vahvistamiselle ovat täysi-ikäisyys ja Suomen kansalaisuus tai asuminen Suomessa. Seta pitää ehdotettua säännöstä vahvistamisen edellytyksistä lähtökohdiltaan oikeana. Se vahvistaa sukupuolen juridista vahvistamista tarvitsevien ihmisten itsemääräämisoikeutta sekä fyysistä koskemattomuutta ja oikeutta perheeseen. Seta pitää äärettömän ongelmallisena säännöksen esitystä täysi-ikäisyydestä sukupuolen juridisen vahvistamisen edellytyksenä. Seta esittää huolensa lisäksi sukupuolen juridisen vahvistamisen edellytyksenä olevasta selvityksestä, harkinta-ajasta, ei-binääristen ihmisten sukupuolen tunnustamattomuudesta sekä sukupuolivähemmistöihin kuuluvien turvapaikanhakijoiden mahdollisuudesta sukupuolen juridiseen vahvistamiseen.

Suomen translaki on ollut pitkään vanhentunut ja se loukkaa perus- ja ihmisoikeuksia. Juridisen sukupuolen vahvistamisen tulee perustua itsemääräämisoikeuteen ja prosessin tulee täyttää kansainväliset suositukset, sen tulee olla saavutettava, nopea ja läpinäkyvä. Saavutettavuus merkitsee, ettei prosessiin saa liittyä syrjiviä esteitä esim. ikään tai kansalaisuuteen tai toimintakykyyn perustuen. Nopea tarkoittaa, ettei prosessia tule pidentää perusteettomasti esimerkiksi erillisillä harkinta-ajoilla. Läpinäkyvä tarkoittaa, että edellytykset ovat hakijalle selkeät eikä niihin liity tulkinnanvaraisuutta.

Nykyisen translain keskeiset ongelmat ovat, että sukupuolen juridinen vahvistamisen prosessi ja sukupuolen lääketieteelliset korjaushoidot (paremmin sukupuolta vahvistava hoito) on perusteettomasti sidottu toisiinsa. Sukupuolen juridiseksi vahvistamiseksi edellytetään todistusta lisääntymiskyvyttömyydestä sekä psykiatrasta diagnoosia. Lisäksi sukupuolen juridinen vahvistaminen on nykyisin mukaan mahdollista vain 18-vuotiaille. Merkittävä ongelma on lisäksi, että Suomessa tunnustetaan vain kaksi binääristä sukupuolta, nainen tai mies. Ei-binääristen ihmisten sukupuolta ei tunnusteta.

Hallituksen esitysluonnoksessa on varsin hyvin eritelty nykyisen translain ongelmia ja kiinnitetty huomiota lain ihmisoikeuksiin liittyviin puutteisiin, Suomen saamiin huomautuksiin sekä

kansainväliseen kehitykseen sukupuolen juridisen vahvistamisen osalta. Seta pitää myös arvokkaana, että valmistelussa on kiinnitetty huomiota Suomea sitoviin lapsen oikeuksiin liittyviin velvoitteisiin.

Ehdotetussa säännöksessä toteutuu tavoite erottaa sukupuolen juridisen vahvistamisen prosessi sukupuolen lääketieteellisistä korjaushoidoista (tai paremmin sukupuolta vahvistavasta hoidosta). Lisäksi siinä toteutuu tavoite vahvistaa itsemääräämisoikeutta, fyysistä koskemattomuutta ja oikeutta perheeseen, kun loukkaavat edellytykset lisääntymiskyvyttömyydestä ja psykiatrisesta diagnoosista poistuvat. Seta pitää myönteisenä myös säännöksen nykyaikaistamista siltä osin, että sen mukaan ”henkilö vahvistetaan kuuluvaksi toiseen sukupuoleen” kuin mikä hänen henkilötiedoissaan on (vrt. nykyinen vastakkaiseen sukupuoleen”. Kielen päivittäminen heijastaa paremmin nykyistä ymmärrystä sukupuolesta ja kuten perusteluissakin todetaan on yhdenmukainen tasa-arvolain kanssa.

Seta katsoo, että säännöksessä esitetty vaatimus täysi-ikäisyydestä sukupuolen juridisen vahvistamisen ehtona osoittaa piittaamattomuutta lapsen oikeuksista. Ikään perustuva kategorinen kieltä alaikäisten sukupuolen juridiselle vahvistamiselle jättää huomiomatta Suomen velvollisuuden taata lapsen oikeudet yhdenvertaisesti kaikille alaikäisille. Seta vaatii, että sukupuolen juridisen vahvistamisen ikäraja tulee laskea nykyisestä 18-ikävuodesta vastaamaan muita kansallisia lasten ja nuorten oikeudet huomioivia lakeja. Ikärajan laskeminen tarkoittaa sitä, että alaikäinen henkilö voi korjata juridisen sukupuolen joko omalla ilmoituksella tai yhdessä vanhempien kanssa.

Juridinen sukupuolen vahvistaminen on ihmisoikeussopimusten valossa lapsen oikeuksien ja edun mukaista. Lapsella on itsemääräämisoikeus ja oikeus ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti osallistua itseään koskevaan päätöksentekoon.

Kansainvälisen transterveyden asiantuntijajärjestö Wpathin mukaan yhä useampi lapsi ja nuori elää jo kokemassaan sukupuolella ennen täysi-ikää (Wpathilla viitataan ikään ennen toisen asteen opintoja). Tuoreemmissa tutkimuksissa on käynyt ilmi, että yhä useamman alaikäisen transnuoren kokemus sukupuolestaan jatkuu aikuisiässä. Sukupuolen juridinen vahvistaminen alaikäisillä ehkäisee tutkitusti myös itsemurhia ja itsensä vahingoittamista. Varsinkin transnuorten ajatukset itsensä vahingoittamisesta tai itsemurhasta ovat hälyttävän korkeat. Silloin kun lapsi tai nuori saa elää omaksi koetussaan sukupuolella ja tulee siinä kohdatuksi, ei hyvinvointieroja juuri esiinny.²

YK:n itsenäinen lhbti-asiantuntija kehottaa jäsenvaltioita kunnioittamaan ja tunnustamaan moninaiset sukupuoli-identiteetit, myös sukupuolivähemmistölapset. Lasten tulisi voida myös korjata juridista sukupuoltaan ja lasten sukupuolen moninaisuus tulisi depatologisoida. Tätä noudattavat jo kaikki Pohjoismaat joko jo tällä hetkellä tai pian uusien lakien säätämisen jälkeen. Suomessa alaikäisten oikeutta määrätä omasta sukupuolestaan on vahvistettu nimen osalta (itsemääräämisoikeus etunimeen 15-vuotiaalla). Olisi johdonmukaista, että Suomessa sukupuolen juridinen vahvistaminen noudattaisi pohjoismaista trendiä ja olisi linjassa jo olemassa olevan lainsäädännön kanssa. Myös alle 15-vuotiailla tulee olla mahdollisuus juridiseen sukupuolen vahvistamiseen. Tällöin tarvitaan myös menettelytapa, jolla lapsen etu selvitetään ja lasta kuullaan myös tilanteissa, joissa huoltajat tai yksi huoltaja on erimielisiä lapsen sukupuolen vahvistamisesta.

Norjassa 16 vuotta täyttänyt on voinut vuodesta 2016 alkaen hakea sukupuolen oikeudellista vahvistamista itse. 6–15-vuotiaiden on tehtävä hakemus yhdessä huoltajiensa kanssa ja alle 6-vuotiaiden kohdalla huoltaja tekee hakemuksen lapsen puolesta. Pelkästään alle 6-vuotialta edellytetään lääkärin lausuntoa sukupuolen vahvistamiseksi. Islannissa sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen on mahdollista omalla ilmoituksella 15-vuotiaasta alkaen. Alle 15-vuotiaat tarvitsevat vanhempien suostumuksen.

Translain uudistaminen on kesken Tanskassa ja Ruotsissa. Tanskan hallitus suunnittelee sukupuolen juridisen vahvistamisen sallimista alaikäisille. Ainoa edellytys olisi alaikäisen ilmoitus omasta sukupuolestaan, mutta alle 15-vuotiaiden henkilöiden kohdalla vahvistaminen tehdään yhteisymmärryksessä huoltajien kanssa. Tanskan eettisen neuvoston enemmistö suosittaa sukupuolen juridisen vahvistamisen sallimista kuitenkin jo 10-12-vuotiaille. Ruotsin hallituksen lausuntokierroksella olevassa esitysluonnoksessa esitetään merkittäviä parannuksia alaikäisten oikeuksiin.

Sukupuolen oikeudellinen vahvistaminen alaikäisille on mahdollista myös Euroopan maista Maltalla, Belgiassa, Alankomaissa ja Irlannissa.

Seta on kannattanut ilmoitusmenettelyä parhaana vaihtoehtona sukupuolen juridiseen vahvistamiseen. Se takaisi parhaiten itsemääräämisoikeuden toteutumisen. Seta esittääkin siksi huolen esityksessä olevasta edellytyksestä ”selvitykseen siitä, että hän pysyvästi kokee kuuluvansa vahvistettavaan sukupuoleen”. Selvityksen vaatiminen vain hakijalta itseltään on parannus nykyiseen lakiin verrattuna, jossa vaaditaan ulkopuolisen tahon vahvistusta asiasta (lääkärien lausuntoa). Seta esittää huolensa kuitenkin säännökseen kirjattuun selvityksen luonteeseen liittyen.

Seta katsoo, että jatkovalmistelussa tulisi varmistaa vielä, ettei esitetyn säännöksen edellytys Suomen kansalaisuudesta tai asuinpaikasta, käytännössä poissulje sukupuolivähemmistöihin kuuluvien turvapaikanhakijoiden oikeutta sukupuolen itsemäärättelyyn. Islannissa on luotu menetelmä sukupuolivähemmistöön kuuluvan turvapaikanhakijan itsemäärättelyyn perustuvan sukupuolen huomiomiseksi.

2. Kommenttinne liittyen hakemukseen ja sen käsittelyyn (2 §). Kommentteja pyydetään esimerkiksi siihen, onko sukupuolen vahvistamisen hakemusmenettely esitetyssä muodossaan toimiva ja tarkoituksenmukainen.

Säännöksessä esitetään sukupuolen juridisen vahvistamisen hakemusmenettely. Seta on katsonut, että itsemääräämisoikeus toteutuisi parhaiten ilmoitusmenettelyn kautta. Ilmoitusmenettely oli yhtenä vaihtoehtona STM:n aiemman työryhmän esittämissä sääntelyvaihtoehdoissa.

Nyt esillä olevassa säännöksessä esitetään, että sukupuolen juridisesta vahvistamisesta jätettävässä hakemuksessa tulee esittää perustelut. Perusteluksi vaaditaan 1 §:n 1 momentin mukaista selvitystä. Seta toteaa, että sukupuolen juridista vahvistamista koskevan ihmisoikeusmyönteisen ”nopea, saavutettava ja läpinäkyvä” -periaatteen mukaisesti tulee varmistaa, että selvitykseksi riittää hakijan itsemäärättely sekä hänen antama tieto siitä minkä sukupuolen hän haluaa vahvistettavan. Vaadittu selvitys pitää olla mahdollista tehdä ilman esimerkiksi koulutustaustaan, kieleen, vammaisuuteen tai toimintakykyyn liittyviä esteitä. Kynnys lisäselvitysten pyytämiseen ja hakemuksen hylkäämiseen tulee olla korkea ja tulisi koskea vain tapauksia, jossa esim. hakijan henkilöllisyyttä ei voida vahvistaa.

Säännöksessä esitetään, että hakijan sukupuoli voitaisiin vahvistaa aikaisintaan 30 päivän kuluttua hakemuksen jättämisestä. Harkinta-aikaa perustellaan esityksessä sen varmistamisella, ettei hakemusta tehdä harkitsemattomasti, impulsiivisesti tai ilman riittävää tietoa. Seta toteaa, ettei esitetulle harkinta-ajalle ole esitetty riittäviä perusteluja. Jos hakemusmenettelystä pidetään kiinni, säännös tulee muuttaa niin, että hakija voi vahvistaa hakemuksen heti sen jälkeen, kun hän on voinut tutustua viranomaisen lähettämään tietoon päätöksen oikeudellisista vaikutuksista. Pitempien harkinta-aikojen vaatiminen ylläpitää ennakkoluuloa sukupuolivähemmistöihin kuuluvia

kohtaan. Etenkään, kun sukupuolen juridinen vahvistaminen olisi säännöksen mukaan mahdollista vain täysi-ikäisille, ei ole perusteltua asettaa harkinta-aikaa. Se kyseenalaistaa trans-, ei-binääristen ihmisten kyvyn määrittellä oma sukupuolensa.

3. Kommenttinne liittyen sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksiin (3 §). Lausunnoissa pyydetään kiinnittämään erityistä huomiota sellaiseen lainsäädäntöön, jossa sukupuolelle annetaan merkitystä ja jota hallituksen esityksessä ei ole tunnustettu. Lisäksi huomiota pyydetään kiinnittämään säännöksen aiheuttamiin muutostarpeisiin lausunnonantajan toiminnassa/hallinnonalalla.

Ehdotetun lain on esimerkiksi arvioitu mahdollisesti edellyttävän muutoksia vankeus- ja tutkintavankeuslakien säännöksiin vankien sijoittamisesta sekä henkilöntarkastuksista ja päihitteettömyyden valvonnasta. Vastaavia säännöksiä on myös laissa poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta. Lain on myös arvioitu edellyttävän muutoksia eräisiin rikoslain säännöksiin.

Säännöksen pääsääntö siitä, että henkilön vahvistettua sukupuolta tulee pitää henkilön sukupuolena sovellettaessa muuta lainsäädäntöä, on olennainen. Pykälän toinen momentti kiinnittää huomiota sukupuolen vahvistaneen henkilön oikeuteen mm. hedelmöityshoitoihin. Seta pitää tavoitetta tärkeänä, sukupuolen juridinen vahvistaminen ei saa muodostaa estettä esim. hedelmöityshoitojen, abortin tai muiden vastaavien saatavuuteen.

Seta pitää kuitenkin momentissa käytettyä kieltä ”lisääntymisbiologinen sukupuoli” ongelmallisena ja kirjausta sen soveltamisesta muihin sukupuoleen perustuviin sosiaali- ja terveydenhuoltoon tai lääketieteellistä tutkimuksia koskeviin säännöksiin liian laajana. Esitetty säännös on riski sukupuolensa vahvistaneiden sukupuolen itsemäärittelyn sekä yksityisyyden toteutumiseksi. Jo nykyisin osa terveydenhuollon henkilöstöä pitää asiakaskohtauksissa kiinni syntymässä merkitystä sukupuolesta tai viittaavat siihen asiayhteyksissä, joissa sille ei ole perustetta. Säännöksen mukainen kirjaus olisi omiaan ylläpitämään sukupuolivähemmistöihin kuuluvien väärinsukupuolittamista, epäasiallista kohtelua ja syrjintää sosiaali- ja terveydenhuollon piirissä. Seta katsoo, että viittaus ”lisääntymisbiologiseen” sukupuoleen tulee poistaa.

Oikea tapa esitetyn tavoitteen turvaamiseksi olisi muuttaa liitelakeja niin että niissä huomioidaan sukupuolen moninaisuus ja mm. kehittää ohjeistuksia sukupuolen moninaisuuden huomioimisesta terveydenhuollossa.

Nykyisen toisen momentin sijaan voisi kirjata, että sukupuolen juridinen vahvistaminen toiseen sukupuoleen ei saa muodostaa estettä henkilön tarvitsemiin sukupuolitettuihin seksuaali- ja lisääntymisterveyden (esim. hedelmöityshoidot, abortti) palveluihin tai muuhun vastaaviin terveydenhuollon (esim. tiettyyn kehollisuuteen liittyvät joukkoseulonnat) palveluihin pääsemiseksi. Mikäli on tarve viitata henkilön aiempaan juridiseen sukupuoleen, on parempi viitata esim. syntymässä määriteltyyn sukupuoleen.

4. Kommenttinne liittyen sukupuolen vahvistamisen oikeusvaikutuksiin ja vanhemmuuteen (4 §)

Esityksen 4 § kertoo vanhemmuuslainsäädännön ja vanhemmuusnimikkeiden sukupuolinormatiivisuudesta ja sen ongelmista trans- ja ei-binäärisille ihmisille. 4 § poikkeaa lakiluonnoksen pääsäännöstä, että vahvistettua sukupuolta tulee pitää henkilön sukupuolena sovellettaessa muuta lainsäädäntöä.

Seta katsoo, että vahvistettua sukupuolta tulee aina pitää henkilön sukupuolena.

Ongelma ratkeaisi, jos vanhemmuus voitaisiin merkitä juridisesti vanhemmuutena, jolloin se huomioisi paremmin trans- ja ei-binääristen ihmisten vanhemmuuden. Hallitus olisi voinut asian ratkaista esityksessään vanhemmuuslaiksi.

5. Kommenttinne liittyen vanhemmuutta kuvaavaan nimikkeen muuttamiseen (5 §). Erityistä huomiota pyydetään kiinnittämään sellaiseen lainsäädäntöön, jossa vanhemmuutta kuvaavaan nimikkeeseen liitetään oikeusvaikutuksia (vanhemmalle itselleen tai tämän lapselle) ja jota hallituksen esityksessä ei ole tunnustettu. Lausunnoissa pyydetään myös kiinnittämään huomiota niihin muutostarpeisiin, joita vanhemmuutta kuvaavan nimikkeen muuttaminen edellyttää esimerkiksi lausunnonantajan tietojärjestelmissä.

Kun esityksessä pidetään kiinni sukupuolitetuista vanhemmuusnimikkeistä, on tärkeää, että henkilöllä on mahdollisuus muuttaa ne halutessaan oikeudellisen vahvistamisen yhteydessä tai sen jälkeen vastaamaan omaa sukupuoltaan. Seta pitää säännöksen lähtökohtaa erittäin hyvänä. Seta toteaa, että vanhemmuusnimike voisi kuitenkin olla eri henkilön eri lapsille. Tämä voi olla tarpeellista tilanteissa, joissa henkilöllä on hyvin eri ikäisiä lapsia tai lapsia eri perhekoonpanoissa.

6. Kommenttinne liittyen ulkomaisen päätöksen tunnustamiseen (6 §):

Säännösluonnoksessa esitetään, että vieraassa valtiossa tehty sukupuolen vahvistaminen tunnustetaan Suomessa. Seta kannattaa säännöksen esitystä.

Seta kiinnittää huomiota kuitenkin muissa valtioissa tunnustettujen ei-binääristen sukupuolen vahvistamiseen Suomessa. Heitä ei tulisi pakottaa valitsemaan juridista sukupuolta kahdesta binäärisestä vaihtoehdosta.

7. Kommenttinne liittyen lain voimaantuloon ja sen soveltamisen porrastamiseen (8 §):

Seta pitää tärkeänä, että laki voitaisiin kokonaisuudessaan astua voimaan 1.1.2023.

8. Kommenttinne liittyen esityksen pääasiallisiin vaikutuksiin, ml. selvitykseen joka on laadittu lapsivaikutusarvioinnin tueksi. Lausunnossa pyydetään kiinnittämään huomiota vaikutuksiin, joita lausunnonantaja arvioi esityksestä aiheutuvan toiminnalleen/hallinnonalallaan. Huomiota pyydetään kiinnittämään myös tietojärjestelmiin kohdistuviin muutostarpeisiin sekä muihin tiedonhallintalain 5 §:n 3 momentin kannalta olennaisiin asioihin.

Lapsivaikutusarvioinnin tueksi laadittu selvitys on hyvin tarpeellinen. Se myös osoittaa, että hallituksen esitys ei huomioi lapsen oikeuksia, kun se jo lähtökohtaisesti sulkee alaikäiset esityksen ulkopuolelle. Hallituksen tulisi arvioida uudelleen valmisteluun liitetty raami täysi-ikäisyydestä ja esittää mahdollisuus sukupuolen juridiselle vahvistamiselle myös alaikäisille.

Mikäli hallitus edelleen kieltäytyy huomioimasta lapsen oikeuksia koskevia velvoitteitaan tämän esityksen yhteydessä, tulee eduskunnan edellyttää hallitusta ryhtymään toimiin lapsen oikeuksien huomiomiseksi sukupuolen juridisen vahvistamisen osalta.

9. Muut kommentit liittyen hallituksen esitysluonnokseen:

Hallituksen esitykseen olisi kirjattava tarkoituksipykälä, jossa todetaan lain tarkoituksen olevan perus- ja ihmisoikeuksien vahvistamisessa.

Nyt esitellyssä luonnoksessa ei esitetä mallia ei-binääristen ihmisten sukupuolen tunnustamiselle. Heidän ei edelleenkään ole mahdollista saada sukupuoltaan tunnustettua. Seta katsoo, että hallituksen tulee sukupuolen juridista vahvistamista koskevan lain lisäksi käynnistää työ ei-binääristen ihmisten sukupuolen tunnustamiseksi Suomen laissa.

Kun hoitoasetus esitetään kumottavaksi, tulee kuitenkin varmistaa, että se ei heikennä trans- ja ei-binääristen ihmisten pääsyä sukupuolen korjaushoitoihin. Sukupuolen juridisen vahvistamisen lisäksi hallituksen tulee ryhtyä toimiin vahvistaakseen sukupuolta vahvistaviin hoitoihin pääsyä. Setan tilaaman selvitykseen, joka perustui yli 500 henkilön vastauksiin. Selvityksen mukaan lähes kaikki vastaajat toivoivat sukupuolen korjaushoitoja, mutta kuitenkin yli 40 prosenttia heistä oli ainakin toistaiseksi jäänyt ilman mitään hoitoja. Enemmistö vastaajista toivoi ja puolet oli saanut hormonihoitoa. Selvitys vahvistaa sen, että sukupuolen korjaushoidoille kokevat tarvetta transnaisten ja -miesten lisäksi muunsukupuoliset ja muut ei-binääriset ihmiset.

Selvä enemmistö oli kokenut ainakin joitakin sukupuolen korjaushoitoihin liittyviä esteitä tai hidasteita. Yleisimmät sukupuolen korjaushoitoihin liittyvät esteet olivat epäluottamus hoitohenkilökuntaan, elämäntilanteeseen tai tiedon puutteeseen liittyvät esteet ja taloudelliset esteet. Myös huoliin tai pelkoihin liittyviä esteitä koki reilu viidennes vastaajista. Seta pitää ensiarvoisen tärkeänä, että sukupuolen oikeudellista vahvistamista koskevan lain uudistamisen jälkeen kiinnitetään huomiota sukupuolen korjaushoitojen saavutettavuuden ja hoidon laadun parantamiseen ICD-11:n transidentiteettien deopatologisointi ja kansainväliset hyvän hoidon standardit huomioiden. Järjestöt ovat esittäneet huolensa PALKO:n hyväksymistä hoitosuosituksista ja niiden kielteisistä vaikutuksista hoitojen saamiseen.

Seta on huolestunut myös siitä, että hallitus ei ole vielä tehnyt esitystä intersukupuolisten lasten kehollisen koskemattomuuden vahvistamisesta. Intersukupuolisten lasten itsemääräämisoikeutta loukkaavat kosmeettiset lääketieteelliset toimenpiteet (leikkaukset, hormonihoitot) pitää kiellä lailla, sillä nykyinen lainsäädäntö tai suositukset eivät riitä lasten kehollisen koskemattomuuden takaamiseen. Lääketieteelliset toimenpiteet pystytään lykkäämään siihen asti, että lapsi pystyy antamaan toimenpiteelle tietoon perustuvan suostumuksensa; lakiin tulee kirjata raportointi- ja perusteluvollisuus kaikista lapsen sukupuolipiirteitä muokkaavista toimenpiteistä, jotta pystytään seuraamaan lain toteutumista ja todentamaan se, ettei kiireittämiä lapsen sukupuolipiirteitä muokkaavia toimenpiteitä tehdä.

Tarjamo Kerttu
Seta ry